

ОСОБИСТІСТЬ ЯК ОСЕРЕДДЯ СВІТОГЛЯДНИХ ПОШУКІВ В. В. ЗЕНЬКОВСЬКОГО

У статті показано ключову роль поняття і принципу особистості у становленні та розвиткові системи поглядів В. В. Зеньковського.

Особистість і творча спадщина Василя Васильовича Зеньковського (1881-1962) - видатного мислителя й релігійно-громадського діяча, філософа, психолога, богослова, педагога - ще зовсім мало відома вітчизняному читачеві. Тому попередимо нашу статтю короткою біографічною довідкою.

Василь Васильович Зеньковський народився у м. Проскурів (сучасний Хмельницький) у сім'ї вчителя математики. У 1900 р. закінчив гімназію в Києві і вступив до університету. Студент, приват-доцент, а згодом - після захисту магістерської дисертації - професор київського Університету св. Володимира, В. Зеньковський був однією з визначних постатей релігійно-філософського ренесансу початку ХХ сторіччя. Учасник відомої психологічної «семінарії» Г. І. Челпанова (з якої вийшли Г. Г. Шпет, П. П. Блонський та ін.), член Релігійно-філософського товариства у Києві (із заснування у 1908 р., а з 1911 р. - голова), Міністр Ісповідань в уряді гетьмана П. П. Скоропадського та учасник Українського Православного Собору (1918 р.). У 1919 р. він емігрує спочатку до Югославії (з 1920 до 1923 року - професор Белградського університету), а згодом до Чехословаччини, де керує кафедрою експериментальної та дитячої психології у заснованому ним Вишньому Педагогічному інституті (1923-1926 рр.). У 1926 р. В. Зеньковський переїздить до Франції, де до кінця життя обіймає посаду професора Православного богословського інституту в Парижі. У 1942 р. В. Зеньковський прийняв священство. У 1944 р. після смерті о. С. Булгакова його обрано деканом Богословського інституту. З 1923 по 1962 рік В. Зеньковський - голова «Російського студентського християнського руху». Помер у Парижі 5 серпня 1962 р. Такі основні віхи біографії мислителя.

Творча спадщина В. Зеньковського дуже різноманітна. Він багато писав з питань психології, педагогіки, християнської філософії, апологетики, історії філософії, літератури і культури. При цьому центральним - і, безсумнівно, таким, що пов'язує його універсальні наукові інтереси, - був інтерес до проблеми особистості. Починаючи з найраніших праць із психології та педагогіки і закінчуючи пізніми релігійно-філософськими творами, «особистість» була або безпосереднім предметом, або ключовим поняттям його досліджень. До поглиблення

й детального опрацювання поняття особистості Зеньковський повертався неодноразово, вважаючи вчення про особистість «найважчим питанням філософської антропології». Сам він прямо говорив про вирішальне значення теми особистості для всієї своєї творчості. Вже підсумовуючи свій творчий шлях і формулюючи основні положення своєї філософської системи, він зізнався: «У ранні роки я перебував під великим впливом Вл. Соловйова й Л. М. Лопатіна, але поступово мої погляди стали змінюватися - і тут вирішальними були для мене міркування над поняттям "особистості"..."» [1].

Вперше до розробки і формулювання основних положень своєї концепції особистості В. Зеньковський звертається у статті «Принцип індивідуальності у психології та педагогіці» (1911). Розглядаючи особистість у контексті давньої «суперечки між універсалізмом та індивідуалізмом» (яка виявилася вперше в полеміці Арістотеля проти теорії ідей Платона), В. Зеньковський відзначає, що «гуманістичний універсалізм, гаслом якого було виховання загальнолюдського в особистості», зосередив увагу лише на загальному, що одноманітно повторюється в душі. Проте за загальним у душі, підкреслює В. Зеньковський, «є ще індивідуальне, за ними обома невиразно вимальовується і сама індивідуальність у всій таємниці свого цілісного буття» [2]. І якщо індивідуальне не вщерт заповнює нашу особистість, а «постає у якомусь непростежному сплетінні із загальним, універсальним», то все ж «індивідуальність - є найважливіша, глибока і найдорожча для нас таїна природи - у ній (індивідуальності) сходяться і всі загадки, і надії, і задуми наші» [3]. Відтак принцип індивідуальності, зазначає він, має стати «корінним принципом педагогіки», і якщо він буде продуманий до кінця, то «стане ясно, що він не усуває, а підпорядковує собі принцип універсалізму» [4].

Водночас, вважає В. Зеньковський, висвітлення таїни індивідуальності, яке дає педагогіка, має також і загальнофілософське значення. «Філософський і релігійний плюралізм, непростежність зв'язку індивідуального й універсального, правда про любов як шлях містичного проникнення в таїну особистості, - пише він, - ось те, що вносить від себе педагогіка в загальну систему світорозуміння» [5].

У статті «Проблема безсмертя в Л. М. Толстого» (1912), В. Зеньковський знову звертається до проблеми особистості, розглядаючи її у зв'язку з християнським ученням про індивідуальне безсмертя. Докладно аналізуючи пантеїстичну метафізику Л. Толстого, він констатує, що, незважаючи на напружене переживання останнім проблеми індивідуального безсмертя, він «пройшов повз таїну індивідуальності» [6]. Малюючи у своїх релігійно-філософських творах досягнення індивідуального безсмертя як «прилучення до Бога через розумне життя». Л. Толстой фактично відтворює містику універсалізму, для якої людська особистість є лише «минуша форма прояву Бога», лише тимчасова умова для існування універсальних змістів. Співвідносячи толстовське поняття «розумного життя» зі світом ідей Платона, В. Зеньковський наполягає на неправомірності виділення позачасових і універсальних переживань особистості в особливе життя і відриву їх від цілісної системи особистості. «Розум з його загальнообов'язковими судженнями і цінностями, із властивою йому безумовністю, - підкреслює він, - продовжує все-таки належати до тієї ж психічної системи, яку ми зовемо особистістю. В тому й полягає метафізична і психологічна таємниця особистості, що, здійснюючи в потоці свого особистого буття універсальні цінності, вона не перестає від цього бути особистістю, індивідуальністю» [7].

Пантеїзм і універсалізм, що лежать в основі концепції Л. Толстого, вважає В. Зеньковський, призвели до того, що індивідуальність у нього загубилася в універсальному, в ній «зникло все особисте, особливе». Звичайно, пише він, «неможливо заперечити відносну правду і пантеїстичного містицизму: світ дійсно є творіння Боже, і в ньому для проникливого погляду завжди просвічує Боже сяйво. Але у світі, також первісно, вічне й індивідуальне». Про це говорить нам Одкровення про Трійцю. Троїсте, і водночас Єдине, Божество, підкреслює В. Зеньковський, «являє нам ту ж таїну непростежного сплетіння універсального й індивідуального, загального й особистого, яку ми знаходимо й у душі людській» [8].

Причину нездоланої «глухоти» Толстого до індивідуального В. Зеньковський вбачає у психологічній своєрідності і неоднаковій спроможності до сприйняття і переживання нами індивідуальності. «Якщо вічність, позачасовість універсального може бути пережитою усяким, хто усвідомлює у собі розумне життя, - пише він, - то індивідуальне, усе ж, засвоюється не всіма і не всіма може бути пережите в усій своїй повноті. «Можна бути містично дуже чуйним до людської душі - і відгукуватися лише на те, що є у світі й у людині неіндивідуального, загального» [9]. Для людей подібного складу, пояснює В. Зеньковський, індивідуальність є лише формою прояву вищого початку, лише випадковою умовою для існування того загального, що є в ній. Індивідуальне не сприймається ними як невід'ємна, незнищенна і

вічна сторона життя; лише те, що пізнається повторюваним в усьому індивідуальному, уявляється їм як істинна, вічна реальність. Але є, зазначає він, й «інше відношення до дійсності, що визнає повну реальність індивідуального і підтверджує його цінність, яка не минає. Проте «у живому переживанні реальність і цінність індивідуального доступна лише тим, хто спроможний на глибоке почуття, у кого душа повна містичних запитів серця» [10].

Часто, продовжує В. Зеньковський, таїна і власної індивідуальності проходить для багатьох непоміченою. При цьому, будучи глухими «до власного душевного життя, вони не сприймають і Одкровення про початок індивідуальності у сфері Вищої Реальності» [11]. Тому не випадково, констатує він, що Л. Толстой пройшов не тільки повз таїну індивідуальності в людині, а й повз Одкровення про Трійцю...

Фундаментальним філософсько-психологічним твором є магістерська дисертація Зеньковського «Проблема психічної причинності», що вийшла друком у Києві у 1914 році. У цій праці тема особистості, індивідуальності, яка реалізується в ідеї своєрідності і «метафізичної первісності психіки» та відбивається у конкретних дослідницьких проблемах, явно або неявно перебуває у сфері авторської уваги протягом усього твору. Вже у вихідних засновках, поділяючи тези Г. Ріккерта і С. Гессена, В. Зеньковський наголошує на величезному гносеологічному значенні поняття «індивідуальної причини». Проте індивідуальна причинність, вважає він, може бути проведеною лише при чіткому розрізненні понять «закономірності» й «причинності» (тобто загального, що повторюється в явищах, і власне причинного зв'язку), що часто ігнорується сучасною науковою традицією. У результаті в науковій «картині» світу залишається одна закономірність, а причинність зникає. «Сучасна наука, - пише В. Зеньковський (знову посилаючись тут на Ріккерта), - однобічно тяжіє до вивчення загального, усуваючи зі сфери дослідження індивідуальне». И хоча в сучасній науці існує досить багато проявів інтересу до індивідуальності (особливо в психології), продовжує він, вона ще не достатньо ясно усвідомила, що індивідуальність аж ніяк не є «варіацією зовнішніх умов», що вона, маючи у собі суб'єктний творчий початок - запоруку своєї виключності й неповторності, - повинна бути обґрунтована *метафізично*. Й хоча індивідуальність не можна розуміти як абсолютно незалежний центр, підкреслює В. Зеньковський, але ніколи не вдається і протилежне: «до кінця розкласти індивідуальність на її частини, до кінця звести її розвиток до дії зовнішніх чинників» [12]. Сучасна філософська думка, зазначає він далі, також недостатньо рахується з усім цим, для неї індивідуальність зовсім не є «несповідимою таїною» в її виключності й неповторності. Проте «чим більше підходимо ми до вивчення індивідуальності, - вважає В. Зеньковський, - тим яскравіше виступає перед нами

за всією повнотою її загального, повторюваного те, що цілісне, єдине і незамінне» [13].

У низці праць історико-культурологічного характеру поняття особистості стає у В. Зеньковського центральним моментом аналізу конфесійних і культурологічних проблем. У великій релігійно-культурологічній статті «Росія і православ'я» (1915) (яка вийшла невдовзі після захисту магістерської дисертації) поняття особистості, узятє в його релігійно-філософському вимірі, стає в Зеньковського ключовим і критеріальним для порівняльного аналізу духовного життя Західної Європи і православної Росії.

Відзначаючи негативні сторони західноєвропейського індивідуалізму (у католицькому і протестантському його варіантах), В. Зеньковський говорить про «безнадійну площинність» тієї релігійно-філософської думки, яка неспроможна «піднятися до розуміння справжньої цінності особистості». Сучасні європейці, пише він, «одухотворені ідеалами свободи й індивідуалізму, не усвідомлюють християнського змісту і християнських коренів цих ідеалів». І якщо духовне життя Європи, незважаючи на видимі винятки, натхнене усе ж «ідеалами філософського персоналізму, почуттям вищого й такого, що не минає значення особистості», то це визначилося розробкою саме християнських тем. І віра в людську особистість, і полум'яний захист свободи впливає, на переконання В. Зеньковського, у своїх найглибших коренях з християнського досвіду, з християнського світовідчуття, «з того дивовижного одкровення про людську особистість, яке знає тільки християнство» [14]. Проте, зазначає В. Зеньковський, філософська свідомість Заходу, що була не в змозі вмістити християнського благовістя про свободу в усьому його справжньому змісті, не може оволодіти також і філософським змістом персоналізму, хоч і завзято прагне створення персоналістичної метафізики.

Вирішити проблему особистості і розгадати загадку свободи, вважає В. Зеньковський, можливо «лише в перспективах християнства, цієї єдиної філософії свободи і метафізики особистості». Саме християнство, підкреслює він, стверджуючи метафізичний зв'язок наш з Божеством, «уперше тільки й обґрунтовує ідеальну цінність індивідуальності» [15].

У книзі «Психологія дитинства» (Лейпциг, 1924) В. Зеньковський знову повертається до метафізичної проблематики особистості, до теми релігійних витоків персоналізму. Аналізуючи розуміння особистості в сучасній йому психології, він підкреслює, що особистість не є простою сумою, зовнішньою єдністю психічних процесів, як це стверджують номіналістичні теорії. Але не є вона і суто актуальною єдністю, як це здається актуалістам. Особистість завжди глибше свого емпіричного вияву, у ній завжди є дійсною її позаемпірична глибина. «Особистість, - пише В. Зеньковський, - ніколи не буває тільки даною, вона ніколи не є закінченою, вона завжди і "задана", перед нею завжди розкрита нескінченна перспектива духовного

розвитку». Через те, зазначає він, неможливо не побачити «щось істинне в метафізичному понятті особистості, у тому метафізичному персоналізмі, який вперше будував Платон, а в новий час Лейбніц, Герbart, Лотце, Ренув'є, Тейхмюллер, Лопатін, Штерн» [16].

Без метафізичного виміру, без метафізичної глибини, підкреслює В. Зеньковський, життя особистості тьмяніє і втрачає сенс. Через те «метафізичне поняття особистості, відкриття метафізичного боку в особистості (що вперше знаходимо в Платона) визначає і новий погляд на весь світ, який характеризується як *персоналізм*, - в основі його лежить різка відмінність "особистості" від "речі"». І сьогодні, зазначає В. Зеньковський, незважаючи на широкий вплив імперсоналістичних систем, «усе сильніше і яскравіше позначаються успіхи персоналізму» [17].

Персоналістична метафізика, у розумінні В. Зеньковського, не може, що правда, обмежуватися суто психологічними або суто філософськими побудовами, - вона потребує релігійного обґрунтування. У книзі «Проблеми виховання у світлі християнської антропології» (Париж, 1934), В. Зеньковський знову - тепер уже безпосередньо в рамках релігійної антропології - звертається до проблеми особистості, розглядаючи її в контексті педагогічних проблем. Наголошуючи на центральному значенні поняття «особистості» для педагогіки, він водночас підкреслює, що це не означає, що особистість повинна бути в ній верховним і останнім принципом. Ні в метафізиці, ні в етиці неможливе абсолютизування особистості, неможливе воно й у педагогіці. Адже особистість людини, зазначає він, не розвивається «із самої себе», у своїх «вищих і творчих силах вона завжди пов'язана зі світом цінностей - надіндивідуальних, надемпіричних». І там, де розкривається в особистості надособистісне й надіндивідуальне, ми маємо справу вже з релігійною проблемою. «Педагогіка, що відчула в розвитку особистості ту таємничу глибину, сили якої не знаходяться в розпорядженні особистості, - пише В. Зеньковський, - упритул підходить до релігійної постановки педагогічних проблем» [18].

Формулюючи принципи православної педагогіки, В. Зеньковський розглядає особистість у зв'язку з біблійно-християнським ученням про образ Божий. Початок особистості, пише він, є центром людської природи, з цієї причини все в людині особистісне, тобто все сягає духовного осередку в людині. Духовний початок є корінь і джерело індивідуальності в людині, джерело його неповторності в усій живій цілісності складу людини. Все це, однак, може бути зрозумілим правильно лише при вченні християнської антропології про образ Божий у людині. «Образ Божий у людині, - пояснює В. Зеньковський, - не є її природою, але він входить у її природу і дає їй той початок особистості, якого у тварному світі поза людиною немає. Початок особистості і є образ Божий у людині, але, вміщений в тварне буття, цей початок особистості є зменшеним, позбавленим

самосутності, він є лише *образ* Абсолютного Буття, але не Абсолют сам у собі» [19].

Зменшеність початку особистості пов'язана з початком гріха в людині, тому, зауважує В. Зеньковський, виникає необхідність софіологічного тлумачення природи людини. У свою чергу, софіологічне вчення, тобто вчення про світ як тварну Софію, «пов'язує людину не тільки з усім світом, але через учення про містичну єдиносутність людства стає ключем до розуміння єдності кожної особистості з людством, зв'язку в особистості її індивідуальності, особистого із соціальним» [20].

Такими є, у тлумаченні В. Зеньковського, деякі ключові моменти розуміння особистості в християнській антропології.

Аналізуючи у своїх пізніх статтях проблематику сучасності у світлі християнської інтуїції особистості, В. Зеньковський пише, що сучасність із її секулярною свідомістю, секулярними наукою і культурою виходить з іншого, живе іншим, а саме - ідеєю про дохристиянську і позахристиянську основу особистості. Це, зазначає він, точніше за все висловлено в понятті «автономія» [21].

Вирішуючи суспільні проблеми, політичні й соціальні питання, виробляючи мораль і розробляючи педагогіку - сучасна свідомість, пише В. Зеньковський, «виходить лише з вивчення властивостей людини, її "єства", її потреб і не вводить до свого аналізу релігійного моменту». «Характерним для новітньої свідомості є і так званий *сциєнтизм* (від лат. scientia - знання), який не є простим прийняттям і визнанням добутих наукою положень, а є дійсною *вірою* в науку...» [22]. Ця «віра» свідчить, однак, про «непохит-

ність імперативів релігійних потягів у душі». Але в секулярній культурі ці імперативи знаходять для себе таку форму, яка не повертає людину до її Вищих Початків, а лишає її наодинці з собою, відсуваючи усе вічне в людині в неприступну її глибину [22].

Проте вічні питання - питання про сенс життя, про сенс смерті, зазначає В. Зеньковський, усунути неможливо, вони зростають «із самої глибини персоналістичних переживань». І щоб знайти Сенс життя, потрібно зв'язати все тимчасове в людині з тим, що вічне й абсолютне, зв'язати нашу особистість з Абсолютом.

Це і дає християнство - і тільки християнство, стверджуючи нерозривний зв'язок емпіричного в людині і вічного в ній через благовістя воскресіння (тобто відновлення всієї повноти людини). Через це «справжньою основою філософії особистого буття може служити тільки євангельське *благовістя про воскресіння*». «Тільки через утвердження особистого початку у вічності, тобто через *метафізику* особистості, - підкреслює В. Зеньковський, - можливо розвивати тему про особистість» [23].

Завершуючи наш короткий огляд, можна з упевненістю констатувати, що персоналізм - як «принципове впровадження в основу світогляду ідеї особистості й обґрунтування самого принципу особистості», - визначив світоглядні шукання В. Зеньковського. Саме поняття «особистості» стало тим осереддям, навколо якого концентрувалися творчі зусилля мислителя, спрямовані, за його словами, на те, щоб «повернути, наскільки це ще можливо, філософську думку до тих споглядань світу, до того розуміння людини, що народжувалися з глибини християнської свідомості» [24].

1. Зеньковский В. В. Очерк моей философской системы // *Зеньковский В. В. История русской философии: В 2-х т. - Т. II. - Ч. 2. - Л.: Эго, 1991. - С. 251.*
2. Зеньковский В. В. Принцип индивидуальности в психологии и педагогике // *Зеньковский В. В. Проблема воспитания в свете христианской антропологии. - М.: Школа-Пресс, 1996. - С. 198.*
3. Там само. - С. 226.
4. Там само. - С. 225.
5. Там само. - С. 226.
6. Зеньковский В. В. Проблема бессмертия у Льва Толстого // Л. Н. Толстой: pro et contra. - СПб.: РХГИ, 2000. - С. 521.
7. Там само. - С. 515.
8. Там само. - С. 521.
9. Там само. - С. 508.
10. Там само. - С. 509.
11. Там само. - С. 521.
12. Зеньковский В. В. Проблема психической причинности. - К.: Типогр. Императорского ун-та Св. Владимира, 1914. - С. 408.

13. Там само. - С. 409.
14. Зеньковский В. В. Россия и православие. - Киев: изд. ж-ла «Христианская мысль», 1916. - С. 18.
15. Там само. - С. 8.
16. Зеньковский В. В. Психология детства. - М.: Школа-Пресс, 1996. - С. 307.
17. Там само. - С. 312.
18. Зеньковский В. В. Проблема воспитания в свете христианской антропологии. - М.: Школа-Пресс, 1996. - С. 14.
19. Там само. - С. 149.
20. Там само. - С. 150.
21. Зеньковский В. В. Наша эпоха. // *Зеньковский В. В. Русские мыслители и Европа. - М.: Республика, 1997. - С. 334.*
22. Там само. - С. 319.
23. Там само. - С. 334.
24. Зеньковский В. В. Основы христианской философии. - М.: Канон+, 1997. - С. 7.

Victor Letzev

A PERSONALITY AS THE FOCAL POINT OF THE WELTANSCHAUUNG EXPLORATION BY V. V. ZEN'KOV'SKY

In the article the author expounds upon the key role of the concept and principle of the personality in the establishment and the development of V. V. Zen'kovs'ky's system of standpoints.